

УДК 343.8(477)+343.8(438)

М. М. Яцишин – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки

Порівняльний аналіз українського та польського кримінально-виконавчого законодавства в контексті європейських вимог

Роботу виконано на кафедрі теорії та історії держави і права ВНУ ім. Лесі Українки

Проведено порівняльний аналіз українського й польського кримінально-виконавчого законодавства на предмет його відповідності європейським вимогам.

Ключові слова: Україна, Польща, Європейський Союз, кримінально-виконавче законодавство, порівняльний аналіз, адаптація, гуманізація.

Яцишин М. М. Сравнительный анализ украинского и польского уголовного-исполнительного законодательства в контексте европейских требований. Проведен сравнительный анализ украинского и польского уголовного-исполнительного законодательства с целью выявления его соответствия европейским требованиям.

Ключевые слова: Украина, Польша, Европейский Союз, уголовно-исполнительное законодательство, сравнительный анализ, адаптация, гуманизация.

Yatsyshyn M. M. Comparative analyses of Ukrainian and Polish criminal-executive legislation in the context of European requirements. Comparative analyses of Ukrainian and Polish criminal-executive legislation on the question its correspondence to European requirements is carried out.

Key words: Ukraine, Poland, European Union, criminal-executive legislation, comparative analyses, adaptation, humanization.

Актуальність цього дослідження підсилюється кількома вагомими чинниками: по-перше, Україна й Республіка Польща – сусіди, їх єдне багаторічна дружба та співробітництво в багатьох галузях соціально-економічного й культурного життя, а в результаті вступу останньої до Європейського Союзу (ЄС), її територія, економіка, культура й менталітет, так як і сприйняті нею європейські цивілізаційні досягнення, що визнані світом, стали ще ближчими для українців; по-друге, можливістю запозичення досвіду нової молоді генерачії юристів цієї країни, що базується на принципах європейського права, демократизації суспільства, захисту прав, свобод та інтересів пересічного громадянина; по-третє, загальним характером багатьох проблем кримінально-виконавчої політики, які належить вирішувати спільними зусиллями органів юстиції, прокуратури, суду, установ виконання покарань обох країн; по-четверте, сучасним розвитком українсько-польського регіонального і транскордонного співробітництва, яке включило у свою орбіту взаємодію двох сусідніх країн і в сфері кримінально-виконавчого права.

Щодо останнього твердження, то конкретними прикладами такої взаємодії можуть слугувати правові відносини у цивільних і кримінальних справах між Генеральною прокуратурою України та Міністерством юстиції Республіки Польща, що здійснюються на виконання статті 3 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу й правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р. [6]. Чимало цікавих напрацювань із кримінально-виконавчого права здійснено спільно науковцями Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та Інститутом правових наук Польської академії [2].

Важливо зазначити, що порівняльними дослідженнями кримінального права зарубіжних країн, у тому числі й Польщі, плідно займалися видатні вчені-юристи: Л. С. Білогриць-Котляревський, О. Ф. Кістяківський, М. П. Чубинський, Л. Є. Владимиров та інші. У наш час така аналітична робота лише розпочинається, та й власне саме українське кримінально-виконавче право як самостійна

галузь права веде свій відлік із 1996 р. Тому **метою цього дослідження** є аналіз та виявлення спільних і відмінних рис у кримінально-виконавчому законодавстві України й Польщі на сучасному етапі державотворення. При цьому ставиться **завдання** – порівняти українське та польське законодавство на предмет його відповідності європейським і міжнародним стандартам.

Як свідчить аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства України і Республіки Польща, обидві країни в перехідний період від тоталітарних режимів до демократії зробили чимало виважених і послідовних кроків щодо гармонізації національного законодавства із законодавством ООН, Європейського Союзу, країн-членів, які входять до його складу. Наприклад, Україна розпочала реформування кримінально-виконавчої системи одночасно зі здобуттям суверенітету та незалежності. 11 липня 1991 р. Кабінет Міністрів УРСР затвердив „Основні напрями реформування кримінально-виконавчої системи в Українській РСР”. Ураховуючи курс України на інтеграцію до Європейської спільноти, постановою Кабінету Міністрів від 26 січня 1994 р. затверджена „Програма приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, котрі утримуються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудових профілакторіях, у відповідність із міжнародними стандартами” [7]. Їх головною метою було вдосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи, покращення умов утримання засуджених та їх максимальне наближення до міжнародних стандартів і правил у сфері поводження із засудженими.

Стосовно нашого дослідження порівнянню підлягають регіональні міжнародні стандарти загального характеру, які розроблялися та приймалися на Європейському континенті під егідою Ради Європи, зокрема: Європейська Конвенція з прав людини – Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. (з протоколами); Європейські пенітенціарні правила (1987 р.), а також міжнародні стандарти, що належать до цієї класифікаційної групи, розроблені в рамках Організації Об'єднаних Націй, а саме: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.); Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1975 р.); Конвенція проти катувань й інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.), а також факультативний протокол до цієї Конвенції від 18 грудня 2002 р. [4, 4–205].

Серед названих міжнародних документів головне місце посідають Загальна декларація прав людини, прийнята й проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., і Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, прийнятий резолюцією 2200 (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. (ратифікований Україною у 1973 р., набув чинності з 23 березня 1976 р.). Як для України, так і для Республіки Польща, яка також ратифікувала названі документи, визначальна їх роль полягає у тому, що всі їхні положення можуть бути застосовані (і в багатьох випадках уже застосовуються) для визначення фундаментальних основ правового статусу осіб, котрі потрапляють у сферу дії кримінальної юстиції, у тому числі й тих, які відбувають покарання. Як свідчить порівняльний аналіз, і в українському, і в польському кримінально-виконавчому законодавстві враховані такі принципові положення вказаних вище міжнародних нормативних актів, як:

- установлення низки мінімальних стандартів для всіх тих аспектів управління в'язницями, які є суттєво важливими для забезпечення людських умов утримання та належного поводження із в'язнями в сучасних і прогресивних системах;

- заохочення адміністрації в'язниць до розвитку політики, стилю та практики управління на основі сучасних принципів забезпечення справедливості й законності;

- розвиток у персоналу в'язниць професійних навичок, що віддзеркалюють важливі соціальні та моральні якості його роботи і створення умов, за яких цей персонал міг би найефективніше виконувати свою роботу в інтересах усього суспільства, в'язнів, що перебувають під його наглядом, та його власного професійного задоволення;

- забезпечення основних реальних критеріїв, за допомогою яких адміністрації в'язниць й особи, відповідальні за інспектування умов утримання та управління в'язницями, могли б об'єктивно оцінювати стан справ і сутність просування до більш високих стандартів.

Як уже зазначалося, Україна ратифікувала основні міжнародні нормативні акти, погоджуючись, таким чином, із формулюванням їхніх вимог та критеріїв, яким повинні відповідати умови тримання

засуджених у будь-яких установах, а із вступом у 1995 р. до Ради Європи, взяла на себе певні зобов'язання перед міжнародною спільнотою, у тому числі вивести кримінально-виконавчу систему з підпорядкування силової структури – МВС України – та продовжити реформування кримінально-виконавчого законодавства, виходячи з вимог міжнародних, зокрема європейських стандартів у цій галузі права [4, 265].

Процес реформування української кримінально-виконавчої системи з урахуванням міжнародних стандартів набув вищого юридичного статусу у зв'язку з прийняттям у червні 1996 р. Конституції України, яка закріпила нові ціннісні пріоритети й у ст. 3 проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні. Крім того, у ст. 9 заявила, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. До речі, такі правові норми закріплені в основоположних документах європейських країн, у т. ч. і Польщі [9].

Відповідають європейським стандартам і конституційні гарантії прав та свобод людини й громадянина (ст. 8), у т. ч. і тих осіб, до яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою в установах виконання покарання та слідчих ізоляторах (СІЗО). Для останньої категорії визначені спеціальні юридичні гарантії прав і свобод, представлені нормативно- й організаційно-правовими механізмами.

Нових суттєвих змін кримінально-виконавче законодавство зазнало у зв'язку з прийняттям у квітні 2001 р. нового Кримінального кодексу (КК) України, а в липні 2003 р. – Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України. 23 червня 2005 р. Верховною Радою України прийнятий Закон „Про Державну кримінально-виконавчу службу України” [4, 254–264]. Як відзначають аналітики (вітчизняні й зарубіжні), з юридичної точки зору, вони в більшості своїй співвідносні з положеннями щодо правового статусу засудженого міжнародних актів, зокрема в частині:

- забезпечення ставлення до засудженого з повагою до його людської гідності;
- додержання особистих прав та основоположних свобод такої особи;
- забезпечення умов тримання засуджених відповідно до норм, прийнятим у суспільстві [1, 5].

Хоч міжнародні акти не вирізняють поняття „правовий статус” і не дають його визначення (як це, наприклад, зроблено у вітчизняному законодавстві), проте в них, зокрема, в мінімальних статутних правилах поведінки із в'язнями, передбачено низку норм (пп. 56–66):

а) забезпечити відповідність умов життя вимогам людської гідності та нормам, прийнятим у суспільстві;

б) мінімізувати негативні наслідки ув'язнення й різницю між життям у в'язниці та на свободі;

в) забезпечити в'язням можливості розвивати професійні навички і здібності, які поліпшуватимуть перспективи їхньої успішної соціальної реінтеграції після звільнення [4, 85–86].

На нашу думку, наведені вище положення визначають головну мету європейської кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи. Поки що вона значно відрізняється від тієї, яку формулює вітчизняне кримінально-виконавче законодавство. Різниця полягає в тому, що європейські стандарти враховують сам факт позбавлення волі, а не якийсь особливий режим. І саме тому особа, яка потрапляє в європейську устанovu позбавленими волі, утримується там, як людина, із відданням усього необхідного не тільки людським потребам, а й людській гідності. Тобто європейські правознавці стверджують, що навіть злочинець повинен залишатися людиною та жити в суспільстві і складати його невід'ємну частину. У той же час, як вітчизняна в'язнична модель поки що робить засудженого особою „поза суспільством”, особою, яку необхідно покарати та виправити за допомогою особливих режимних умов тримання в установах виконання покарання (УВП).

У цілому КВК України приділяє значну увагу регламентації правового статусу засуджених. Зокрема, у ст. 1 він визначає не лише завдання кримінально-виконавчого законодавства з виконання покарань, але й мету, проводячи між ними розмежування, подібно до того, як і Європейські пенітенціарні правила, метою яких є встановлення єдиних мінімальних вимог стосовно тих аспектів керування пенітенціарними установами, які особливо важливі для забезпечення гуманних умов такого поведінки з особами, позбавленими волі, яке мало б на них виправний вплив у рамках сучасної і прогресивної системи. З цією метою у ч. 1. („Основоположні принципи”) і в ч. 2. („Керування

пенітенціарними установами”) вони конкретизують завдання та порядок застосування до засуджених заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки [4, 127–128].

Тобто, установлюючи єдині мінімальні вимоги, європейські законодавці передбачливо уникають категоричності у сприйнятті пенітенціарних правил як інструкції або наказу до безумовного виконання, підкреслюючи, що ці правила не є зразковими і що насправді кримінально-виконавчі системи багатьох європейських країн уже досягли більш високих стандартів, а інші прагнуть наслідувати їх. У тих випадках, коли застосування правил зіштовхується з труднощами чи породжує проблеми практичного порядку, Рада Європи, маючи необхідний досвід і кошти, може запропонувати свої рекомендації й ознайомити з практичними досягненнями (як це неодноразово пропонувалося і Україні, і Польщі).

Єдина категорія, яка, по суті, є незмінною і яка наповнює основний зміст європейських стандартів, – це поняття людської гідності. Щодо європейських мінімальних стандартних правил поведіння з ув'язненими, то у них робиться особливий наголос на прагненні адміністрації місць позбавлення волі діяти гуманно й адекватно, на значущості ролі, яку відіграє персонал цих установ у впровадженні сучасних методів управління. Як показує вивчення цього питання, це поки що найбільший напрям діяльності для більшості пенітенціарних систем Європи і світу, у т. ч. і для української та польської.

На відміну від України, в Республіці Польща прогресивні європейські традиції кримінального законодавства були закладені ще в Кримінальний кодекс (КК) Польщі 1932 р. [8, 194–196], який діяв аж до 1969 р. КК Польщі 1969 р., як і попередній, також ґрунтувався на положеннях класичної й соціологічної шкіл кримінального права, до якого слід віднести принцип рівності всіх перед законом, гуманізму, індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання тощо. Отож, готуючись стати повноправним членом Європейського Співтовариства, Польща пішла шляхом дальшої модернізації свого кримінального законодавства на засадах європейських і кращих світових стандартів, а, ставши членом ЄС, цілковито сприйняла європейські норми кримінально-виконавчого права.

У 1997 р. в Республіці Польща була завершена кодифікація кримінального законодавства, яка тривала протягом десяти років. Кодифікаційна комісія з реформування кримінального (у т. ч. і кримінально-виконавчого) права була створена урядом Польщі ще 14 травня 1987 р. Після парламентських виборів, що відбулися в червні 1989 р. склад цієї комісії було змінено, і вже в 1990 р. підготовлено перший варіант проекту. У результаті роботи кодифікаційної комісії та після гострих дискусій у суспільстві прийнято низку законів. У них регламентувалися питання, які раніше були недостатньо врегульовані законодавством Польщі або які взагалі перебували за межами кримінально-правового регулювання (як, наприклад, медіація).

У зв'язку з цим змінено деякі приписи кримінального, кримінально-виконавчого й кримінально-процесуального законодавства, запроваджено нові склади злочинів та кримінальних правопорушень, представлених у двох видах: тяжкий злочин і проступок, – розмежування яких проводиться залежно від форми вини (до тяжких злочинів віднесені тільки умисні діяння) і передбаченого в кримінальному законі покарання. До категорії тяжких злочинів віднесено діяння, за вчинення яких передбачено позбавлення волі на строк не менше трьох років або більш суворе покарання. Інші кримінальні правопорушення є проступками.

Однак метою діяльності кодифікаційної комісії були не часткові зміни, а підготовка нових кодексів, створення кримінального законодавства, яке б відповідало новим демократичним принципам, закладеним у кращі європейські й світові стандарти. Результатом кодифікаційних зусиль було те, що 6 червня 1997 р. прийнято нові Кримінальний, Кримінально-процесуальний і Кримінально-виконавчий кодекси Республіки Польща. Унаслідок цього втратив чинність попередній КК Польщі – соціалістичний за змістом і формою, який передбачав значно ширше коло діянь, що визнавалися злочинами, а передбачені в ньому санкції були надміру жорстокими [3, 1].

Як показує порівняльний аналіз, спільним для кримінально-виконавчого законодавства обох країн є беззастережне сприйняття європейських стандартів і гарантій прав та свобод людини й громадянина, у т. ч. і тих осіб, до яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою в установах виконання покарання та слідчих ізоляторах (СІЗО). Для останньої категорії визначено спеціальні юридичні гарантії прав і свобод, представлені нормативно- й організаційно-правовими механізмами як КК України, КВК України, так і КК, КВК Республіки Польща та іншими законами й

розпорядженнями компетентних державних органів України та Польщі. Так, основні суб'єктивні права, які мають усі засуджені незалежно від виду покарання, з юридичної точки зору, у більшості своїй співвідносні з положеннями щодо правового статусу засудженого міжнародних актів, зокрема, в частині забезпечення ставлення до засудженого з повагою щодо його людської гідності, додержання особистих прав та основоположних свобод такої особи, забезпечення умов тримання засуджених нормами, прийнятими в суспільстві.

У більш узагальненому викладі зіставлення українського й польського кримінально-виконавчого законодавства свідчить, що саме через таку юридичну категорію, як правовий статус засуджених до позбавлення волі, можна найбільш повно проаналізувати реальне втілення міжнародних стандартів із прав і свобод засуджених у національне законодавство. Саме правовий статус є серцевиною нормативного відображення основних принципів відносин між особою та державою. На нашу думку, поки що такий статус у польському кримінально-виконавчому законодавстві як у теоретичному, так і в практичному відношеннях більше, ніж українське законодавство, наближений до системи еталонів поведінки, що базується на міжнародних стандартах із прав людини.

Звідси – **висновок**, що за прикладом Польщі Україні також необхідно приділити першочергову увагу приведенню умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, у відповідність із вимогами законодавства та європейських норм і стандартів, і забезпечити безумовне дотримання прав людини і громадянина в місцях позбавлення волі.

Література

1. Аналіз відповідності Кримінально-виконавчого кодексу України європейським стандартам та рекомендаціям Європейського комітету із запобігання катуванням та жорсткому поводженню // www.khg.org/index.php?id=1184074406.
2. Бошицький Ю. Україна – Польща : поглиблення інтеграції юридичної науки та освіти // Юрид. газ. – 2005. – № 21 (57). – 14 лист.
3. Джерела Особливої частини кримінального законодавства Республіки Польща // http://www.pravo.vuzlib.net/book_r310_page_9.html.
4. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юрид., 2008. – 684 с.
5. Kodeks karny. Praktyczny komentarz (praca zbiorowa) / Pod red. prot., dr. hab. M. Mozgawy. – Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2007. – 724 s.
6. Про забезпечення виконання органами прокуратури України Угоди між Генеральною прокуратурою України і Міністерством юстиції Республіки Польща на виконання статті 3 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року : наказ Генерального прокурора України № 27 від 16.11.98 // <http://icpn.narod.ru/zakon/nak27-98.htm>.
7. Про основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР : Постанова Кабінету Міністрів УРСР від 11 липня 1991 р. № 88 // www.rada.gov.ua.
8. Сенько М. М. Розвиток сучасної науки кримінального права в Республіці Польща // Часоп. Київ. ун-ту права : Укр. наук.-теорет. часоп. – К. : Київ. ун-т права. – 2008. – № 1. – С. 194–196.
9. Хохлова І. В. Кримінальне право зарубіжних країн (в питаннях та відповідях) : навч. посіб. / І. В. Хохлова, О. П. Шем'яков. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 256 с.

Статтю подано до редколегії
23.02.2009 р.